

РЫГОР РАМАНАВІЧ ШЫРМА: СТАНАЎЛЕННЕ АСОБЫ

Рыгор Раманавіч Шырма не толькі перад сваім народам і светам здолеў таленавіта, годна рэпрэзентаваць беларускую песню, але патрапіў стаць духоўным арыенцірам для творчай інтэлігенцыі. Апошняя асабліва важна ў грамадстве, кіраваным неадэкватным поступу жыцця ідэалагemaмі, палітычнымі ўстаноўкамі.

Р. Р. Шырма адбыўся ў сваім складаным часе як творца, асоба. Адбыўся насуперак неспрыяльным, часам фатальным умовам і абставінам. Яму давалося жыць, уздымацца як творцу, майстру харавога акапэльнага мастацтва, культурна-асветнаму дзеячу, літаратару ў трох палітычна-дзяржаўных сістэмах: царска-расійскай, польскай і савецкай. Па-рознаму ў кожнай з іх складаўся гістарычны лёс беларускага народа, кожнага асобнага чалавека.

Настаўнікам, пасля заканчэння Седліцкага інстытута, у Першую сусветную вайну, разам з землякамі-бежанцамі апынуўшыся ў Яраслаўлі, Шырма спрычыніўся да актуальнага грамадскага клопату.

У той час інтэлігенцыяй арганізоўваліся камітэты помачы ахвярам вайны, каб у скрутных умовах выжывання масы ўцекачоў ратаваць іх ад холаду, голаду, даць абяздоленым вайною хоць нейкую духоўную патолу.

Босыя дзіцячыя слядкі на снезе каля бежанскіх баракаў, селянін-паляшук у світцы з дзіцячым гробікам пад пахай – жорсткія абразкі-рэаліі, што пабуджалі да неадкладнай грамадскай руплівасці.

Акрамя клопату пра хлеб, апратку, лекі для бежанцаў, што было ў кампетэнцыі членаў камітэта, Шырма знаходзіць свой спосаб дапамагчы людзям у нядолі, арганізуе ў 1915 годзе хор, першы свой хор.

Былі цяжкасці з рэпертуарам, але малады дырыжор патрапіў знайсці для землякоў і родную песню, якая ў думках вяртала ўцекачоў-выгнанцаў да гоняў пакінутай імі праз вайну бацькаўшчыны. У клопаце аб рэпертуары можна было абаперціся на педагогаў Мінскага настаўніцкага інстытута, эвакуіраванага ў Яраслаў. Сярод іх быў і Шырмаў зямляк, гісторык Усевалад Ігнатоўскі, будучы першы прэзідэнт Беларускай акадэміі навук.

У 1922 годзе, калі Шырма разам з сям'ёю ўжо з Варонежчыны рэпатрыяваўся на малую радзіму ў Заходнюю Беларусь, што апынулася пад Польшчай, Ігнатоўскі і Некрашэвіч прапанавалі застацца ў савецкім Менску. Яны якраз арганізавалі Інстытут беларускай культуры і абяцалі працу. Шырма аднак уступіў гарачай просьбе маці вярнуцца разам у Шакуны. І быў у гэтым выбары знак лёсу: мо нешта ўгадвала ў ім матчына сэрца.

Вяртанне да родных парогаў не прынесла жаданай радасці. Праўда, бацька, патомны земляроб, адразу закратаўся ля разбуранай за гады бежанства гаспадаркі. Адшукаў дзе што з прыхаванага сталярскага

рыштунку, спадзеючыся, як раней, бандарыць. Род Шырмаў з-за здольнасці да промыслаў здаўна меў мянушку «майстровічы». Гэта найменне за псеўданім абярэ сабе настаўнік-дырыжор, калі возьмецца за пяро публіцыста. А пакуль што працы згодна настаўніцкай прафесіі не было. Польская ўлада не збіралася тут, на Крэсах, адкрываць школ беларускіх. Наадварот, спяшалася закрыць тыя, што паўсталі за час так званай Сярэдняй Літвы, у міжчасці змен тут уладаў. У першую чаргу закрылі беларускую гімназію ў Будславе, семінарыі ў Барунах, Свіслачы, дзесяткі пачатковых школ. Зманьвалі дыпламаванае беларускае настаўніцтва на курсы польскай мовы ў Кракаў, каб потым скіроўваць у школы карэннай Польшчы, а на беларускія землі прыслаць настаўнікаў-палякаў.

Неяк аднойчы трапіліся ў рукі беларускія газеты з Вільні. Пісалася ў іх пра планы засялення беларускіх ды ўкраінскіх земляў вайсковымі асаднікамі, здачу ў канцэсію замежным фірмам Белавежскай пушчы. Вядома, паўсталай да дзяржаўнага жыцця Польшчы ды прыватным уласнікам лясоў трэба былі грошы...

Увогуле ж, калі аглянуцца, то беларускаму інтэлігенту пры запанавалай у Заходняй Беларусі ўладзе нічога добрага чакаць не даводзілася.

Шырму, у якога і жонка, настаўніца матэматыкі, сядзела без працы, спадзявацца на працаўладкаванне згодна прафесіі не выпадала. Калі даведаўся з абвесткі, што патрабуюцца работнікі ў лесе, пайшоў лесарубам. Кожны дзень 12 кіламетраў у Пружанскую пушчу, ускрай Белавежы, і 12 назад было нялёгка, але мажліва. Тым часам заробак з лесапавалу аказаўся не надзейным. Ці адміністрацыі было падказана, ці сама дадумалася, што настаўнік ды яшчэ рэпатрыяваны з Савецкай Расіі можа мець непажаданы ўплыў на лесарубаў, але праз нейкі час яго звольнілі.

Тады апальны педагог з такіх жа самых беспрацоўных, як сам, настаўнікаў у іх родным мястэчку Пружаны арганізуе другі свой хор. У ім пачынае падымаць беларускую народную песню, запісаўшы ад прыроднай народнай спявачкі Захвеі Хворастан добрую вязанку веснавых, купальскіх, жніўных ды восеньскіх песень, сапраўдных шэдэўраў народнага духу.

Чуткі пра Пружанскі хор Шырмы яшчэ наўрад дакаціліся да Вільні, якая адчувальна набірала ролю палітычнага і культурнага цэнтру Заходняй Беларусі, як аднаго дня дырыжора наведваў знанны дэпутат сейма Польшчы Браніслаў Тарашкевіч. Ён прыехаў у Пружаны, каб выступіць на мітынг, які практыкаваў Беларускі пасольскі клуб для асветна-палітычнай работы ў народзе. Гэтым разам мітынг не ўдаўся: ваенізаваныя асаднікі і тайная паліцыя зрабілі ўсё, каб яго сарваць.

Тарашкевіч прыйшоў да Шырмы ўзбуджаны, але не прыгнечаны няўдачай, жартаваў, пасміхаўся са сваёй незадачы. Распытаў пра тутэйшае жыццё, хор і прапанаваў перабрацца ў Вільню, дзе будуць спагаднейшыя ўмовы для культурніцкай працы. Беларускі час патрабаваў ад аўтара першай «Беларускай граматыкі», перспектыўнага вучонага ісці ў палітыку, а ад Шырмы – у культуру, якая ў тых умовах набывала статус больш чым толькі культурніцкі. Народ усведамляў сябе палітычна, складаўся ў нацыю і,

натуральна, імкнуўся сцвердзіць сябе як самадастатковую нацыянальную супольнасць. Пра гэта сказаў Тарашкевіч 23 студзеня 1923 г. у сейме 2-ой Рэчы Паспалітай, адказваючы на рэпліку польскай дэпутацкай правіцы ў бок беларускіх паслоў «Ці маеце гістарычны пашпарт?» «Беларускі народ не цяпер нанава творыцца. Беларускі народ – народ старажытны, а разам з тым і малады, малады таму, што адраджаецца і ўступае ў сям’ю жывых народаў, якія змагаюцца за сваё жыццё». На той час, у сярэдзіне 20-х XX ст., маладога беларускага інтэлігента Шырму само жыццё няўхільна, уладна ўключала ў змаганне яго народа за сваю сацыяльную, нацыянальную свабоду – будучыню.

На час прэбараў Рыгора Шырмы ў Вільню ў полішнай сталіцы старадаўняй Літвы, цяпер ваяводскім цэнтры польскай дзяржаўнасці, вельмі выяўна адчувалася беларуская прысутнасць, грамадская і культурніцкая. Нямаючы апоры на дзяржаву, фактычна насуперак яе палітыцы, беларусы патрапілі рупліва самаарганізавацца.

Паслалі ў найвышэйшы орган Польскай рэспублікі сейм і сенат 14 сваіх прадстаўнікоў-дэпутатаў, якія аб’ядналіся ў Беларускі польскі клуб і сталі рэальна, кампетэнтна адстойваць інтарэсы трохмільённага жыхарства Заходняй Беларусі.

Стварылі моцны сацыяльнай і нацыянальнай праблематыкай, інфарматыўнасцю і актыўнай зваротнай сувяззю з рэгіёнамі перыядычны беларускі друк (газеты «Беларуская доля», «Беларуская ніва», «Беларуская крыніца»; «Беларускае слова», «Грамадскі голас», «Жыццё беларуса», «Беларуская справа», «Сялянская праўда», «Сялянская ніва» і інш., часопісы «Авадзень», «Маланка», «Беларуская культура», «Праваслаўны беларус», «Родныя гоні», «Студэнцкая думка»).

Разгарнулі прадуктыўную кніжна-выдавецкую дзейнасць кааператыўнае «Беларускае выдавецкае таварыства», прыватнае выдавецтва Уладыслава Знамяроўскага, беларускі аддзел выдавецтва Барыса Клецкіна і інш.

У цэлым у руху праглядала прадуманая скіраванасць, стратэгічны падыход. Былі мэтава задзейнічаны нацыятворныя, этнаахоўныя чыннікі. У тым ліку асветны і навуковы іх складнікі. Плённа запрацавала ўтворанае яшчэ ў 1918 годзе Іванам Луцкевічам «Беларускае навуковае таварыства ў Вільні», ахопліваючы найважнейшыя галіны беларусазнаўства: мову, гісторыю, літаратуру, этнаграфію, музыку, выяўленчае мастацтва. Заснаванае на ўзор «Маціцы Чэшскай» у 1921 годзе «Таварыства беларускай школы» заапекавалася асветай народа, школьніцтвам. Акрамя Віленскай беларускай прыватнай гімназіі, утрымлівала Радашковіцкую, Клецкую, Навагрудскую... Асветны фронт вымагаў асаблівай увагі і ахвярнасці яго працаўнікоў: на ім даводзілася змагаць праграму польскай дзяржаўнай адміністрацыі, скіраваную на прамую дэнацыяналізацыю ўскраін, імкненне асіміляваць беларусаў і ўкраінцаў.

Пасяліўся Рыгор Шырма ў старажытным квартале горада, адразу за Вострай брамай, у г. зв. Базылянскіх мурах. Тут з 1919 года размясцілася

Беларуская гімназія, была праваслаўная семінарыя, Беларускі музей, закладзены Іванам Луцкевічам, Беларускае навуковае таварыства. У цэнтры, леваруч ад будынка гімназіі, узвышаўся старажытны храм, фундаваны Канстанцінам Астрожскім на знак яго слаўтай перамогі пад Оршай. Кватэра сям’і Шырмы мясцілася ў верхнім ярусе масіўнай брамы, што вяла ў Базылянскія мury. Вокны яе глядзелі прама на гімназійны панадворак.

Даручаныя ўрокі спеву ў гімназіі Шырма спалучаў яшчэ з абавязкам педагога-выхавальніка ў інтэрнаце. Яго гімназійным выхаванцам запомніліся бяседы іх настаўніка спеваў аб класічнай літаратуры.

У гімназіі мелася даволі прасторная актавая зала, дзе ладзіліся спектаклі. Арганізоўвала іх з удзелам навучэнцаў гімназіі Беларуская драматычная майстроўня, ініцыятарам-заснавальнікам якой быў драматург і паэт Леапольд Радзевіч, дзе таксама даклаў свае працы мастак Язэп Драздовіч. Панарамны пейзаж «Гарадольская пушча», што ўзнаўляў на палатне ландшафт Дзісеншчыны, радзімых мясцін мастака, і аздабляў франтон сцэны.

Драздовіч на той час адкрыў пры гімназіі мастацкую студыю. На адным з фотаздымкаў той пары на фоне працаў Драздовіча і студыйцаў сядзіць сам мастак, а ў цэнтры з маладымі мастакамі Міколам Васілеўскім, Васілём Сідаровічам і іншымі – паглядны імпазантна-інтэлігентны Рыгор Шырма. Ён ужо арганізаваў трэці ў сваім жыцці хор. Выступаў з ім на вечарынах у гімназіі, паступова заваёўваючы і іншыя залы, эстрады Вільні. Канцэртную праграму беларускі хор Шырмы звычайна заканчваў песняй на словы Янкі Купалы, музыкі прафесара Мікалая Янчука «Не пагаснуць зоркі ў небе». Твор, які заканчваўся словамі: *«Не загіне край забраны, // Покуль будучь людзі!»*, – гучаў пабуджальна для заходніх беларусаў, нёс актуальны сэнс, усяляў надзею ў людскія душы, набываў рэальны статус гімна.

Але гэта стане крыху пазней.

Напачатку Рыгор Шырма не паспеў яшчэ агледзецца ў Вільні, у новым сваім жыцці, як яго падхапіла імклівая плынь грамадаўскага руху.

Нацыянальна-вызваленчы рух пад знакам «Беларускай сялянска-работніцкай грамады» быў адным з яркіх этапаў гістарычнага поступу беларусаў да найвышэйшага ідэалу кожнага народа – стварэння ўласнай дзяржаўнасці. Менавіта да гэтага быў ён аб’ектыўна стратэгічна скіраваны. Широкая грамадаўская плынь беларускага руху 1925 – 1927 гг. дзейсна спрычынілася да сацыяльнага і нацыянальнага самаўсведамлення маладой, паўставалай да свядомага палітычнага жыцця нацыі як цалкам самастойнай і самадастатковай этнічнай супольнасці. А пачынаўся ён з ініцыятывы чатырох палітыкаў, дэпутатаў сейма Рэчы Паспалітай Польшчы на чале з Браніславам Тарашкевічам. Пераканаўшыся, што парламенцкім шляхам беларускаму прадстаўніцтву ў парламенце не адстаяць гарантаваных міжнароднымі трактатамі і канстытуцыяй Польскай рэспублікі правоў на годнае сацыяльнае, нацыянальнае жыццё, асвету, культуру свайго народа, яны выйшлі са складу «Беларускага пасольскага (дэпутацкага) клуба» і арганізавалі самастойную сеймавую фракцыю пад назваю «Беларуская

сялянска-работніцкая грамада» (БСР Грамада). Новаствораная арганізацыйная структура ідэйна апелявала да традыцыі першай беларускай палітычнай партыі «Беларуская сацыялістычная грамада».

Абапіраючыся на народ як палітычна асвядомленую, арганізаваную сілу, творцы БСР Грамады імкнуліся вырашыць тактычныя і стратэгічныя задачы беларускага руху: дамагацца аўтаноміі з усімі яе правамі ў моўнай, культурнай сферах, правядзення сацыяльна-справядлівай зямельнай рэформы, рэальнага выканання ўладамі гарантаваных канстытуцый Польскай Рэспублікі свабод.

Ідэі, спавяданыя ды дзейсна пашыраныя ў народзе творцамі БСР Грамады, невыпадкава знаходзілі, знайшлі ўдзячную глебу. Яны прарасталі ў самой рэчаіснасці Заходняй Беларусі 20-х гадоў XX ст. Таму ўвасобленыя лідарам Грамады ў праграму аказаліся блізкімі і зразумелымі ў народнай гушчы. Сейбіт прыйшоў упару. Паўсталая да жыцця арганізацыя набывала стройную структуру з простаю іерархіяй: гурток, павятовы камітэт, галоўная ўправа і арганізацыйны штаб – Цэнтральны сакратарыят.

Час неаглядна далучаў педагога і дырыжора Шырму да актуальнай, адразу запаланіўшай душу новай грамадскай працы. Праз гады маэстру, аўтарытэтныму дзеячу беларускай музычнай культуры, Р. Р. Шырму хораша ўспаміналася, як яны, дваццаць чалавек на чале з Максімам Бусевічам на Віленскай 12, у цэнтральным сакратарыяце БСР Грамады, дзверы якога былі адчынены ад 7-ай гадзіны раніцы да 10-ай вечара, не паспявалі забяспечыць пасланцоў з усіх куткоў Заходняй Беларусі праграмнай літаратурай, статутамі, выпісваць членскія білеты...

Дзея сацыяльнага і нацыянальнага ўсведамлення народа кіраўніцтва БСР Грамады перш-наперш паклапацілася пра нацыянальную асвету. Дабілася пашырэння статутнай дзейнасці Таварыства беларускай школы з Віленшчыны, як гэта было ў час заснавання гэтай культурна-грамадска-асветнай арганізацыі, да права працы яе на тэрыторыі ўсёй краіны.

Абапіраючыся на ТБШ, якое згуртавала ў сваіх нізавых і павятовых структурах тысячы адзінак актыўнай інтэлігенцыі, моладзі, дзейсна правяла акцыю барацьбы за беларускія школы. У школьны інспектарат, абсаджаны выхадцамі з карэннай Польшчы, было пададзена сотні тысяч заяў з патрабаваннем адкрыць коштам дзяржавы, згодна канстытуцыі, тысячы беларускіх школ.

У кантэксце заходнебеларускай рэчаіснасці ў выступленнях грамадаўскіх дэпутатаў, у друку паслядоўна праводзілася беларуская ідэя. Народ быў закліканы гаварыць, публічна сведчыць аб сваіх патрэбах, праблемах. І безліч допісаў з месц у віленскую беларускую прэсу засведчылі, што народ пачуў заклікі зверху і пазнаў у грамадаўскім кіраўнічым актыве сваіх шчырых абаронцаў. У душы заходнебеларускі селянін пачаў звязваць з Грамадой заповітную надзею на зямлю, больш паловы якой у краі належала памешчыкам ды асаднікам.

Грамадаўскі рух нарастаў, як веснавая паводка. К пачатку 1927 года БСР Грамада налічвала ў сваіх радах больш ста тысяч чалавек, што панічна занепакоіла абшарнікаў, культтрэгераў-асаднікаў, адміністрацыю.

У віленскай, а затым і ў варшаўскай польскай прэсе пачаліся інсінуацыі супраць масавай арганізацыі беларускіх працоўных. У Стара Бярозава быў брутальна разагнаны ваенізаванымі «баюўкамі» асаднікаў павятовы з'езд БСР Грамады, пабіты грамадаўскія дэпутаты сойма Пётра Мятла і Павел Валошын.

У Варшаву, Бальвэдэр, да самога Пілсудскага пацягнуліся дэлегацыі з патрабаваннем дэлегізацыі БСР Грамады. У беларускім, па сутнасці, адраджэнскім і ў адначасці палітычным руху ўбачылі пагрозу самой Польскай дзяржаве. Напраўду, пагрозы, тым больш рэальнай, не было. Спалохаліся, што народ, аб'яднаны нацыянальнай ідэяй, усвядоміць сваю моц і запатрабуе права, агаворанага ў Канстытуцыі дзяржавы ды ў міжнародных Рыжскім і Версальскім трактатах.

Успаміналася Р. Шырму, як у дзень новага 1927 года, выступаючы ў сядзібе ТБШ перад Віленскім актывам БСР Грамады, Тарашкевіч, на той час шырокавядомы ўва ўсёй Заходняй Беларусі і за яе межамі дзеяч, гаварыў аб неўнікнёных суровых выпрабаваннях, што чакаюць дэмакратычны ў сваёй істоце рух беларускіх працоўных і аб высокіх, светлых мэтах яго.

Аўтарытарны рэжым Пілсудскага не спыніўся перад разгромам легальнага беларускага руху, аддаўшы пад суд 56 прадстаўнікоў яго на чале з чатырма дэпутатамі сейма і забараніўшы БСР Грамаду.

Пагром беларускага руху ў Польшчы, яго легальных форм у постаці БСР Грамады, «Змагання» запаволіў ход нацыянальнай кансалідацыі заходніх беларусаў, але не спыніў яго.

Татальныя рэпрэсіі 30-х гадоў XX ст. у СССР, знішчэнне беларускай інтэлігенцыі трагічна перапыніла нацыятворны працэс беларускага народа. Ён інтэнсіўна развіваўся ў 20-я гады XX ст. па абодва бакі польска-савецкай дзяржаўнай мяжы і абяцаў канчатковае фарміраванне нацыі, свядомай ідэі ўласнай дзяржаўнасці, сваёй прысутнасці ў свеце як суб'екта гісторыі.

Праз тры з лішнім гады, пасля памятнай сустрэчы новага 1927 года, згадвалася Р. Р. Шырму, выйшаўшы, як аказалася, на кароткі час з польскай турмы, Тарашкевіч прыйшоў у сядзібу Галоўнай управы ТБШ на вуліцы Святой Ганны ў Вільні.

Апынуўшыся сярод старых знаёмцаў, фактычна ў штабе культурна-асветнай арганізацыі, на чале якой стаялі старэйшы беларускі дзеяч юрыст і педагог Фелікс Стацкевіч, знаны асветнік Сяргей Паўловіч, Рыгор Шырма, што патрапіў абысці Беласточчыну, Дзісеншчыну, Навагрудчыну, інспектуючы мясцовыя гурткі ТБШ, Тарашкевіч выказаў надзею працаваць разам з ім. Таварыства беларускай школы, што налічвала больш за шаснаццаць тысяч чальцоў, бачылася яму не толькі рэальным ачагом супраціву паланізацыі, але і другой лініяй акупаў вызваленчага руху. Ён так і назваў яго «другая лінія акупаў». І сам планаваў, хацеў быць з тымі, хто стаяў на гэтай другой лініі абароны, змагання.

Але ўсё рашаць за сябе ён цяпер не мог. Яшчэ ў снежні 1925 года Тарашкевіч, пасол сойма Польшчы, аўтарытэтны беларускі палітык, быў прыняты ў Кампартыю Заходняй Беларусі, фармальна аўтаномную ў Польскай кампартыі, дзейнасць якіх была пад забаронай у даваеннай Польшчы.

Кампартыя падтрымлівала БСР Грамаду. Былі ўзаемныя, прынамсі, тактычныя інтарэсы. Адпаведна і ўзаемныя абавязкі. Зрэшты, напачатку аб'ектыўна яны спрыялі беларускаму вызваленчаму руху.

Згодна з вымогамі палітычнага моманту Тарашкевіч пайшоў на новы крок. У звязку з выбарамі 1930 года ў сейм і сенат Польшчы засноўваўся новы беларускі выбарчы блок «Змагання за інтарэсы сялян і рабочых». Была надзея стварыць новую легальную арганізацыю заходнебеларускіх працоўных, накшталт БСР Грамады, балазе мелася шмат яе сімпатыкаў, спадкаемцаў.

Стварэнне новай беларускай легальнай, эвентуальна масавай арганізацыі, польскія дзяржаўныя чыннікі, адміністрацыя ніяк не маглі дазволіць і зрабілі ўсё, каб яе задушыць у зародку.

Спіс дэпутатаў у кандыдаты, пададзены Цэнтральным выбарчым камітэтам «Змагання за інтарэсы сялян і рабочых», быў ануляваны, пачатковыя структуры «змаганцаў» у паветах ліквідаваны, а ў лютым 1931 года Тарашкевіч, як і былыя дэпутаты сойма І. Дварчанін, Я. Гаўрылік, Ф. Валынец, быў арыштаваны.

З 1930 года аўтарытарны рэжым Польшчы павёў сістэмныя наступы і на культурна-асветныя беларускія пляцоўкі.

Аднаго дня, увосень 1930-га года, увесь кіраўнічы штаб ТБШ апынуўся ў сумна вядомых Лукішках. Для беларускага культурніка, дырыжора гэта быў першы арышт у жыцці.

Духам не ўпаў. Нават пачаў пісаць невялікую п'есу аб змаганні маладога беларускага інтэлігента за асвету, права і годнасць свайго народа.

П'еса мела рамантычную назву «Зорным шляхам». У рукапісе яе, захаваным у акадэмічнай бібліятэцы Літвы, побач з тэкстам – накіды нотаў...

Падчас знаходжання ў Лукішках дайшлі сумныя весткі з Менску аб трагічнай смерці прэзідэнта Акадэміі навук Усевалада Ігнатоўскага, аб спробе самагубства Янкі Купалы...

Тым часам пінкертонам з дэфензівы не ўдалося сабраць хоць жменю нейкіх годных даверу фактаў антыпанствай, г. зн. антыдзяржаўнай дзейнасці беларускіх асветнікаў. Давялося сарамліва, калі гэта слова падыходзіць да ацэнкі дзейнасці спецслужбаў, выпусціць арыштаваных на волю. Вярнуўшыся з астрога, кіраўнікі ТБШ перш-наперш парупіліся аб заснаванні перыядычнага выдання сваёй арганізацыі і назвалі яго «Летапісам ТБШ». Трэба сказаць, гэты перыядык набыў сапраўдны характар летапісу культурна-асветнага і грамадскага жыцця Заходняй Беларусі.

Пазней перайменаваны ў «Беларускі летапіс» часопіс стаў сапраўднай трыбунай незалежнай дэмакратычнай думкі і такім пратрымаўся да пачатку Другой сусветнай вайны.

Што ж да працы Р. Шырмы і яго калег-аднадумцаў з ТБШ, то кожны з іх рабіў далей сваё і разам з тым супольнае на культурна-асветнай ніве.

Ва ўзбагачэнні рэпертуару апрацоўкамі народных песень і арыгінальнымі творамі на іх аснове хору Шырмы рупліва дапамагаў выпускнік Пецябургскай кансерваторыі, сталажылы віленчанін, род якога паходзіў з Магілёўшчыны, Канстанцін Галкоўскі. Шырма зацікавіў таленавітага музыку беларускай песеннай стыхіяй, працай з хорам яшчэ перад «Вечарам славянскай песні». Акцыю тую яны ладзілі ўдваіх, падзяляючы сумесна клопат, каб беларуская песня на фоне рускай, украінскай, польскай не выглядала папалушкай. Разнамоўны перыядычны друк засведчыў факт прысутнасці яе нароўных. А наогул «Вечар славянскай песні» стаў этапным у развіцці і папулярнасці беларускага харавога калектыву ў Вільні, кіраванага Шырмам. І гэта, як і ўцэлым актуальнасць роднай песні ва ўмовах нацыянальнага і сацыяльнага прыгнечання народа, абавязвала яе палонніка і прапагатара да дзеяння.

Па выданні першага свайго зборніка «Беларускія народныя песні», што ўключаў 34 аранжыроўкі, здзейсненыя кампазітарамі К. Галкоўскім, М. Анчыкавым, Т. Уладзімірскім, Шырма навязвае сувязі з рускім кампазітарам А. Грэчанінавым, які перабраўся ў Парыж, украінцамі А. Кошыцам і М. Гайваронскім у Канадзе, дасылае ім свае запісы беларускага меласу і атрымлівае некалькі аранжыраваных народных шэдэўраў, а пазней і песні на словы заходнебеларускіх паэтаў Максіма Танка, Міхася Васілька, Міхася Машары. Паралельна з працай дырыжора-харавіка, выданнем песень і першых кніг заходнебеларускіх паэтаў Шырма спрабуе пряо публіцыста.

Побач з ім на асветнай ніве плённа рупіцца калега, педагог Сяргей Паўловіч. Дзейна адказвае на выклік часу – заслон, стаўлены польскай адміністрацыяй беларускай асвеце дзеля асіміляцыі беларусаў.

Насуперак урадавай практыцы мінімізацыі беларускага школьніцтва С. Паўловіч, услугуючы справе асветы беларускіх дзяцей на роднай мове, стварае першы падручнік для хатняга навучання па-беларуску пад назваю «Пішы самадзейна» (1929 г.). А ўслед падрыхтаваў буквар і чытанку «Першыя зярняткі», «Засеўкі», багата праілюстраваныя мастакамі Міколам Васілеўскім, Язэпам Драздовічам, Уладзіславам Паўлюкоўскім.

Тым часам беларускі культурна-асветніцкі асяродак, які разгарнуў сваю дзейнасць на ўсім заходнебеларускім абшары ад Беластока да Стаўпеччыны, ад Дзісеншчыны да Піншчыны, знаходзіцца ўвесь час у полі зроку палітычнай паліцыі. На пачатку 1933 года яна робіць чарговы наезд на сядзібу Галоўнай управы ТБШ, з ператрусам і арыштам усяго складу яе. Гэтым разам дэфензіве ўдаецца давесці справу, скіраваную супраць беларускіх асветнікаў, да суда. Але і цяпер ёй давялося адступіць. Заслухаўшы падсудных Р. Шырму і Ф. Стацкевіча, якія доказна, ушчэнт, разбілі довады абвінавачання, суд мусіў апраўдаць лідараў ТБШ. Адвакат Казімір Петрусевіч, з польскіх інтэлігентаў, паціснуў абаім сваім падабаронным руку: практычна справіліся без яго дапамогі. Трэба сказаць,

што ў адрозненне ад Германіі ці СССР 30-х гадоў, дзе грамадская думка была цалкам манапалізавана, замыкалася адно на асобу правадыра, у даваеннай Польшчы, хоць фрагментарна, яна яшчэ захоўвалася часам у незалежнай сваёй іпастасі.

Можа аглядка на буржуазна-дэмакратычныя Францыю, Англію была ў тым прычынай. Ды, зрэшты, аўтарытарызм, мабыць, яшчэ пакідае нейкі шанец чалавеку застацца асобай.

Жорсткія палітычныя абставіны, з аднаго боку, і вызваленчыя інтэнцыі ды настроі грамадства, з другога, мацавалі чалавечую асобу, прыдавалі ёй гарту, мудрасці.

Абсяг асветна-культурнай, а ў сутнасці грамадскай беларускай, працы быў шырокі.

Як сакратар Галоўнай управы ТБШ, Шырма заангажываваны ў вырашэнне стратэгічных і паточных заданняў арганізацыі. Піша перадавіцы да часопіса «Летапіс ТБШ», запатрабаваны на правінцыі як беларускі лектар. Асаблівай папулярнасцю і прызнаннем карыстаецца яго лектура на тэму «Значэнне літаратуры ў жыцці грамадства і адзінкі», «Беларускія народныя песні».

Акрамя таго, мастацкай праграмай беларускага хору павінен быў забяспечваць і заўсёды рабіў тое з уласцівым яму эстэтычным чуццём культурныя акцыі: святкаванне паўвекавых юбіляў народных паэтаў Янкі Купалы і Якуба Коласа, вечароў беларускай паэзіі і з удзелам Максіма Танка, Міхася Васілька, Хведара Ілляшэвіча, Міхася Машары.

Асаблівае значэнне выступы хору пад кіраўніцтвам Р. Шырмы набывалі ў Дні беларускай культуры, якія ў цяжкія для ўсходніх і заходніх беларусаў 1936 – 1938 гг. ладзіліся ў Вільні дзеля нацыянальнай кансалідацыі, сцверджання беларускай культурнай прысутнасці ў свеце.

Дні беларускай культуры мелі, як правіла, дзве праграмы: акадэмічную і мастацкую. У першай з рэфератамі звычайна выступалі грамадска-палітычныя дзеячы Антон Луцкевіч, Адам Станкевіч...

У культурнай частцы свята, а гэта былі сапраўдныя святы, чарадзеілі маэстра Рыгор Шырма з хорам і славуты спявак, артыст Пазнанскай оперы Міхась Забэйда-Суміцкі.

Быў то ці не найбольшы, найперакананейшы аргумент таго, што не скарыўся пад ударамі жорсткага лёсу беларускі народ, дух творчасці яго – неўміручы. А значыць, у краі, у яго сыноў, цэлага народа гэтага ёсць будучыня.

З гэтай верай беларускі інтэлігент Шырма пражыў усё сваё, без перабольшвання, вялікае жыццё, змагаючы на жыццёвым шляху няпростыя, часам фатальныя перашкоды, выпрабаванні.

Але пакуль што апошнія гады ішлі ў культурна-грамадскай працы, хоць і няпростай, зважаючы на жорсткія палітычныя рэаліі, але той, што дарыла творчую радасць. У Рыгора Шырмы былі дзве ўлюбёныя музы. Перадусім музыка, але не менш да душы яго прамаўляла і мастацкае слова,

паэзія. Выкарыстаць слова як зброю ў змаганні за беларускую асвету прымушала сама падпольская, заходнебеларуская рэчаіснасць.

У «Беларускім летапісе», рэдакцыя якога пазіцыравала часопіс не толькі як асветна-культурнае, але і літаратурнае выданне, Шырма стала выступаў з публіцыстычнымі і літаратурна-крытычнымі эсэ.

У перадавіцах да «Летапісу...» аргументавана, высока ставіць значэнне асветы на роднай мове дзіцяці для максімальнага развіцця яго духоўных, разумовых сіл у кантэксце быцця народа, нацыі. У артыкулах «Ціхая трагедыя», «Чаму мы дамагаемся роднае школы» – прамаўленне-казань аб балючых праблемах беларускага школьніцтва, праве здабыць асвету дзеля годнай будучыні свайго народа.

Літаратуразнаўчыя тэмы «Ідэя волі ў паэзіі Якуба Коласа», «Матывы творчасці Максіма Танка», «Дзве стыхіі» (апошні пра паэму Максіма Танка «Нарач») падказвалі, дыктавалі заходнебеларускія грамадскія актуаліі.

Ужо з пачатку 30-х пад рознымі фальшывымі падставамі ішло часовае і поўнае закрыццё ўладнай адміністрацыяй асобных, часам найбольш дзейсных гурткоў і ТБШ. У студзені 1937 года пасля актыўнай акцыі за беларускія школы, праведзенай Таварыствам разам з Беларускім інстытутам гаспадаркі і культуры, гэтыя культурна-асветныя арганізацыі абедзве былі забаронены загадам віленскага ваяводы. Забарона ТБШ была адной з праяў сістэмнага наступу на беларускія арганізацыі, асяродкі супраціву палітыцы асіміляцыі, каланіянісцкай палітыцы Польскай дзяржавы. І ў гэтых, фактычна анамальных, абставінах удзельнікі беларускага нацыянальнага, у тым ліку культурна-асветнага, руху не здавалі пазіцый. Р. Шырма заставаўся членам рэдкалегіі неардынарнага на скрутны час часопіса «Беларускі летапіс», публікаваў на яго старонках публіцыстычныя эсэ, літаратурныя нарысы-партрэты пісьменнікаў, змяшчаў аранжыроўкі беларускіх народных песень, зробленыя паводле яго запісаў кампазітарамі А. Грэчанінавым, К. Галкоўскім, М. Гайваронскім, А. Кошыцам, А. Свешнікавым...

Разам з юрыстам Вінцуком Склубоўскім і Максімам Танкам спрычыніўся да арганізацыі выдання народафронтаўскай газеты «Наша воля», на старонках якой выступаў з публіцыстычнымі артыкуламі пад рознымі псеўданімамі. Але газету хутка закрылі...

Набліжаўся верасень 1939 года.

Упалая польская ўлада не выклікала спагадання – надаела за 20 гадоў. Але і ў радасці вызвалення з'явіліся цені, загадкі. Нечаканая аддача Вільні сметонаўскай Літве, перамяшчэнне Беларускага ўпраўлення на чале з І. Ф. Клімавым у Беласток, які абазначылі цэнтрам Заходняй Беларусі. А галоўнае ж – арышты беларускай дэмакратычнай інтэлігенцыі ў Вільні літаральна цягам месяца пасля яе саветызацыі. Ды не толькі прадстаўнікоў інтэлектуальнай эліты як А. Луцкевіч, У. Самойла, А. Уласаў, В. Багдановіч, А. Трэпка, Макар Краўцоў, а і, што называецца, простых людзей з былых грамадаўцаў і, як ні дзіўна, капэзэбоўцаў, колішніх камуністаў-падпольшчыкаў.

У Р. Шырмы таксама ўзнікалі недаўменні, пытанні. Адно з іх, відаць, прамоўленае ўслых, верне маэстру следчы на Лубянцы зімой 1941 года ў Маскве. Было зусім нечакана. З-за сваёй паслядоўнай абаронча-беларускай пазіцыі, супрацы з КПЗБ дзяржаўнымі польскімі органамі Шырма адназначна трактаваўся як «камунізуючы»...

Ну нешта ў новай, прыйшоўшай у 1939 годзе ў Заходнюю Беларусь уладзе яму, ды ці толькі яму, здалася незразумелым. Але ў цэлым ён, як і бальшыня народа, прыняў яе шчыра. І яна, прынамсі, на дзяржаўным узроўні, здавалася, выказала разуменне яго як артыста, харавога дырыжора.

Невыпадкова ж на новым месцы, ужо ў Беластоку, у 1940-м яму дазволілі арганізаваць Беларускі ансамбль песні і танца. Уласна віленскі яго хор застаўся ў ранейшым сваім складзе, але цяпер упершыню меў пад сабою дзяржаўную апору.

Перад самым нападам немцаў выехалі на гастролі па краіне з надзеяй шырэй паказаць беларускую песню... І раптам арышт у Новасібірску. Лубянка. Начныя допыты. І адно з першых пытанняў следчага: «Што тут беларускага ў гэтай прышлай Беларусі, – казалі?»

Зразумеў, што стасуюць абвінаваўчы штамп «нацдэм». Следству трэба набраць пад яго хоць якія ліпавыя доказы. Тамлівыя начныя допыты, надаелыя і следчаму Раманенку, той аднойчы нечакана перапыніў аглушальнай навінай «Няма ўжо вашага Купалы...» Па звароце ў камеру ціснулі голаў, сэрца загадкі. Свядомасць вяртала да перажытага 12 год таму ў Лукішскай турме, у Вільні. Тады вестка аб спробе Купалы драматычна сыйсці з жыцця ўзрушыла зняволеных, выклікала пытанні, спрэчкі. У памяці Шырмы ўсплылі словы палітвязня з-пад Слоніма па прозвішчы Мазоль: «Ну што значыць смерць аднаго паэта перад явай Сусветнай рэвалюцыі?»

Высылка ў паўночны Казахстан не была вялікай палёгкай. Але там, прынамсі, не мучылі недарэчнай вымогай падпісаць на сябе патрэбную следству хлусню. З Лубянкай адышлі і начныя галодныя галюцынацыі. Фізічная трываласць, перанятая ад земляробскага паляшукскага роду, ды дух супраціву ўсякай несправядлівасці, гвалту, няволі дапамагалі выстаяць.

Тым часам, як нечаканы быў арышт, таксама нечакана прыйшло і вызваленне, выхад на волю, вяртанне да сям'і.

Сам лёс працягнуў руку паланёнаму беларускай песняй, каб ён, яе валадар і майстар-інтэрпрэтатар, мог аддацца ёй да канца. Пра тое, хто спрычыніўся да вяртання Шырмы на волю (тут міжволі згадваецца Коласава: «Колькі талентаў звялося, колькі іх і дзе ляжыць...») ён даведаўся толькі пасля вайны. Атрымаўшы асабістую свабоду, няхай сабе абмежаваную (працу беларускага хору лакалізавалі напачатку правінцыяй, Гародняй), Шырма патрапіў сілай таленту, няскоранай асобы хутка ўзысці, падняцца да вяршыняў харавога мастацтва спева а капэла, пазначыць сваёй творчасцю цэлы перыяд у гісторыі беларускай музычнай культуры.

Магло здацца, што над інтэлігентам, беларускім самародным талентам гэтым разам не абыйшлося без боскай апекі, ласкі. У сапраўднасці ж ніякага трансцэндэнтнага ўмяшання ў лёс Рыгора Шырмы не было. Проста сам час

падабрэў, крыху прасвятлеў, у тым ліку да пазасталае малое пасля пагрому 30-х гадоў купкі беларускай інтэлігенцыі. Выхаду Шырмы на волю дапамог Якуб Колас. Вядома, не сам здолеў тое зрабіць, а пахадайнічаўшы перад тагачасным кіраўніком рэспублікі П. К. Панамарэнкам.

Народны паэт якраз жыў у эвакуацыі ў Ташкенце, калі аднойчы да яго на кватэру літаральна ўвалілася група артыстаў беларускага хору з просьбай выратаваць заснавальніка і кіраўніка іх ансамбля. Беларускі ж хор, цяпер ужо пад кіраўніцтвам кампазітара Палонскага, на той час гастралюваў у Ташкенце, і артысты шчасліва скарысталі выпадак, каб папрасіць высокага заступніцтва. Апальны дырыжор зведаў высокае заступніцтва яшчэ раз, ужо будучы ў Гродне. На пачатку 50-х у парадку азнаямлення з горадам яго наведаў нованазначаны малады кіраўнік рэспублікі М. С. Патолічаў. Між іншым пажадаў асабіста пазнаёміцца з дырыжорам песеннага ансамбля: чуў пра яго ад свайго папярэдніка...

Прыслаў нарачонага, запрасіў у гатэль, дзе спыніўся. Распытаў пра ўмовы працы хору, творчыя планы.

А неўзабаве, у 1952 годзе, Беларускі ансамбль песні і яго шматгадовы кіраўнік атрымалі прапіску ў стольным Мінску. У 1955-м на дэкадзе беларускага мастацтва і літаратуры ў Маскве хор пад кіраўніцтвам Р. Р. Шырмы адметна прадставіў музычную і пеўчую культуру беларусаў.

Моцны ў раскрыцці шэдэўраў традыцыйнай культуры свайго народа, засведчыў адначасова, што яму ўласціва тонкая мастацкая інтэрпрэтацыя сусветнай музычнай класікі. Творы Г. Ф. Гендэля, В. А. Моцарта, Л. Бетховена, П. Чайкоўскага, С. Рахманінава, Д. Шастаковіча беларускі маэстра са сваім хорам разгортвалі ў манументальныя вакальна-аркестровыя палотны.

Беларускі хор і яго дырыжор атрымалі ў маскоўскай культурніцкай эліты высокую ацэнку, аб чым канкрэтна засведчылі водгукі ў прэсе музыказнаўцаў. Прышоў ліст ад Аляксандра Фадзеева. Паклоннік акапэльнага спеву, пісьменнік аб майстэрстве хору беларускай песні выказваўся пранікнёна як знаўца і цаніцель.

Арганізатар і дырыжор беларускага хору Шырма быў хутка ўшанаваны саюзным урадам прысваеннем яму высокага звання народнага артыста СССР. Дома прызнанне заслуг хору і яго кіраўніка было выражана ў рэарганізацыі мастацкага калектыву у Дзяржаўную харавую акадэмічную капэлу БССР.

Цяпер лягчэй, хутчэй пайшлі ў свет сабраныя ім цягам паўвеку беларускія народныя песні. На пачатку 70-х выйшаў з друку чацвёрты іх том. А ўслед за ім і двухтомнік аранжыровак, мастацкіх апрацовак, здзейсненых аж сарака двума кампазітарамі праз асабісты кантакт з беларускім фалькларыстам, што адшукаў іх, песні ля сэрца і шчасліва адпуская да людзей чуйнымі рукамі дырыжора, галасамі харыстаў.

Цяпер ужо не было патрэбы адстойваць перад чыноўнікамі ад культуры прыярытэт акапэльнага спеву. Цяпер маэстра рабіўся недаступны, амаль недаступны і старазнаёмаму яму ведамству. Хоць часам мсцівы навет «Тянет старину!..» (гэта пра яго кроўнае, беларускую песню, сусветную класіку),

іспіраванае не проста недабразычліўцамі, далятаў да пастарэлага Майстра. Ды тое дробязі. Адбылося галоўнае. Талент, інтэлект перамаглі ўсё на доўгім жыццёвым шляху. Выстаяць і шагнуць цераз цэрні да зор дапамагла неардынарная асабовасць сапраўднага інтэлігента.